

HAZAI PÁRHUZAMOK

A téma: Kosztolányi és a vajdasági magyar irodalom, sokkal izgalmasabb, mint azt az ember első pillanatban gondolná. Mert egyrészt Szenteleky panaszára kell emlékeznünk, s a keserűségére Kosztolányi »közönye« miatt, másrészt a *Pacsirta* írójának állandó jelenlétére a Vajdaságban. Mert ha igaz is, hogy nem törődött a Vajdasági Írással s a Kalangyával, ha elhallgatta — talán tapintatból és jóindulatból — azokat az eredményeket, melyekre Szenteleky oly büszke volt, regényein kívül alig van írása, amely ne jelent volna meg a szabadkai újságban, a Bácsmezei Naplóban. Igaz, nemcsak ő engedte át másodközlésre ragyogó cikkeit és remek novelláit. Kortársai a Nyugat köréből ugyancsak ott szerepeltek a Bácsmezei Napló vasárnapi mellékletében.

De Kosztolányi nevével naponta, mindenegybes számban találkozhattak az olvasók. Az a finom hangú publicisztika, amely nem választható el életművének javától, hacsak nem műfaji megkülönböztetésből, állandó napi anyaga volt a szabadkai újságnak. Úgy, ahogy a Pesti Hírlapban vagy más fővárosi napilapban megjelent, az aktualitást is figyelemben részesítő, alig észrevehető késéssel. Csak a rovatcímek változtak talán. Mert állandó fejlődéssel, senki más által ki nem sajátítható címekkel jelentek meg ezek az apró remekművek: *Tinta*, *Papírgaluska*, *Alakok*, *Holmi* — ha jól emlékszem —, mintha valamivel igazolni kellett volna ezt a félelmetes termékenységet olvasók és belső, helyi munkatársak előtt egyaránt. Mintha csak egy-egy folytatásos regényt engedett volna át ezekben az összefoglaló, külön címek alatt naponta közölt írásokban. Pompás arcélei a *Bölcsőtől a koporsóig* sarozatban, vagy a foglalkozásuk szerint bemutatott emberek, mesterségük magukon viselt címerével, mind-mind regényalakok is voltak, mint ahogyan az volt a minduntalan otthonosan betoppanó Esti Kornél, minden regényhősök legeredetibb és legregényesebb figurája. Összefüggő olvasmány volt, amit Kosztolányi a Naplóban megjelentetett. Nem a történet folytonosságával persze, de mindazzal, amit szemlélet, magatartás, életérzés, vagy amit előre kellett volna tenni ebben a sorrendben: nyelvi bravúr és a stílus eleganciája kötött össze. Világosság és szabotosság nagyvilágias fölénye! És egyáltalán a könnyed és megint csak azt kell mondanom, találób jelző híján: nagyvilágias előadás varázsa! Nem volt még egy magyar író a két háború közötti Vajdaságban, aki annyiszor szerepelt volna a nyilvánosság előtt, s akit oly sokan olvastak volna, mint ő!

És mégse volt semmiféle kapcsolata az itteni irodalommal.

Időnként személyesen, testi valóságában is megjelent a szülővárosában. Bő raglánja, mutatságos steppelt szövetkalapja, a divatból rég kiment vatermörder gallérja méltán keltett feltűnést az egykori Kossuth utcán, míg ő az előkelő idegenek közönyvével vonult végig sietősen a várososon, a szerkesztőségbe is éppen csak bekukkantva, de a »kollégákat« túlradó szivélyességgel köszöntve, mielőtt Fenyveshez, a főszerkesztőhöz benyitott volna. Ez a

sietősség egyben alibi is volt. Az elmaradt viziteket igazolta a Napló többi munkatársánál, illetve az itteni íróknál. Munk Artúrnál például, akinek a húszas évek végén Kosztolányit is messze maga mögött hagyó közönségsikere volt háborús regényével, *A nagy káderrel*. Ambrus Balázsnál, leghűségesebb és legszolgáibb epigonjánál, aki egyben a város tekintélyes polgára volt. A két Havasnál, akik a legszorgalmasabb tagjai voltak annak a zenekarnak, amelyet Fenyves dirigált — Kosztolányi távoli és mégis állandó vendégszereplése mellett —, s amely ugyancsak igényt tartott a »vajdasági« jelzőre. És valószínűleg nem is gögből, inkább talán tapintatból tartotta a távolságot ezekkel a literátorokkal, akiknek pedig Szenteleky kezdő fiataljaival szemben már írói reputációjuk volt. És a sem ide, sem oda nem tartozó Radó Imrét is el kellett kerülnie, ha nem akarta magát kitenni a megszólásnak az ilyenfajta kivételezéssel!

Ebben a kis »szellemi együttesben«, az itteni írók körében is előkelő idegen volt. Mint Esti Kornél, akinek szintén jellemző tulajdonsága volt a hűvös tartózkodás, a váratlan megjelenés és még váratlanabb eltűnés!

De neki is idegen lehetett a város, és az egész »beteg, borús, bús, lomha Bácska«, amely már többé nem is Bácska volt, hanem Vajdaság. Az Aranybárány kirakatába még kiállt esténként a primás, közönségcsodító indulóját húzva, a korzón is úgy hullámozott még az esti nép, mint régen, de már vasárnap délelőtt mind ritkábban voltak láthatók a »méreggel mart, fehér, virágos orcák«, s a pesti gyorsához se járt ki az unatkozó úrinép.

Csakhogy Kosztolányiban ezek a költői sóhajok réges-rég a megváltozott várost idézték. Nem az impériumváltozással megváltozott Szabadka hatott rá idegenül, csak a pesti ember, a világot járt író siratta meg az elvesztett ifjúságot. Kosztolányi még azokban a regényeiben is az imaginárius magyar kisvárost festegette — mindenkinél tökéletesebben persze! —, amelyeknek játékterét fiatalságának alakjai népesítik be. De ezek az alakok se szabadkaiak! Még Pacsirta sem, akit pedig a holtáig ott élt hűgárol mintázott. Mert már a fiatal Kosztolányit az idegenség iszonya választotta el a külvárostól, az úri társadalom kis szigetén túl, ahol:

*Sípít a síp, csörömpöl minden ablak,
boros az asztal, véresek a kések,
az ördög is felpántlikázva lumpol,
festett leányok lesnek a zsalukból,
s én meghalok, ha egyszer odanézek.*

A regényíró Kosztolányi és a novellista nem nézett oda. A sűrűbb, az igazibb Bácska nem érdekelte. Nemcsak őt! A századforduló középosztálya, az értelmiség úri világa a magyarosodás millenniumi mámorában élt. Őt ugyan ez a mámor nem zsongította el. Negyvennyolcas honvédtiszt nagypapa jelölte ki a helyét Bácska konglomerátumában. Magyarsága természetes volt. Hogy azonban nem vette észre a nemzetiségi mozgalmaknak akkor már hangosabb és szélesebb hullámverését Szabadkán, a »bunyevác Párizs« korántsem dáridókban tobzódo tömegeit, ahogy Mérgesről, Tavankútról, Sebesicről csizmásan, subásan bevonulva az ember- és marhavására ellepték a várost, annak már ez a szigetre szorult polgári uralkodó réteg adhatná meg a magyarozatát. És talán az az igyekezet, ahogy ebből a tömegeből is kivált a hasonulás és önkéntes beolvadás szándékával a család közelebbi és távolabbi atyafisága. A még mindig

»májkönek« nevezett nagymamák magyar nagyasszonyi mentalitása. Az éles szemű Kosztolányi bácskai alakjait annak az általános képletnek megfelelően rájzolta meg, amelyet pedig akkor már egy Gozsdú, Papp Dániel, sőt a maga módján még Herczeg Ferenc is — ki kell mondani! — hitelésebben állított az olvasó elé. Mert még a bánáti földbirtokos társadalom hazug és léha világát ábrázoló szórakoztató regények szerzője is több eredeti szint és itthonibb levégőt eresztett be regénye lapjai közé, mint Kosztolányi *A szerb* című novellájában például, amelyben Bogumil civilizált megjelenését folyton szégyenben hagyta az »ősi faji vadság«, ahogyan azt a szerbek hagyományosan tüzes temperamentuma — arról a szigetről elképzelve persze — megkívánja.

Megpróbálom azonnal el is háritani, ha ilyesmi esetleg kiérződne a fenti fejtegetésből, a purifikálás gyanúját. Nem, Kosztolányi nem vesztett írói nagyságából egy hajszálynit sem azzal, hogy megfedkezett a helyi színekről, s nem a teljes, népi hatásaiban meggyőző Bácskát ábrázolta. Szentelekynek éppúgy nem jutott eszébe ezt számon kérni tőle, mint Veljko Petrovićnak, a ki nek az idő tájt írt novelláiban épp a sajátosság a megkapó és elbűvölő. Anélkül, hogy Kosztolányi írásművészetének virtuozitásával versenyre kelhetne!

A vidék teljességének érzékeltetése, a nyelvi ízek és néprajzi sajátosságok megszólaltatása, a táji színek és — nem utolsósorban — a történelmi változásra is figyelmeztető szempontok különben is kívül estek az írás művészetének abban az időben még általánosan érvényes határvonalán. Mindez költőseget feltételezett, provinciálisnak tűnt, programja meg már politikainak.

Ott volt, alig valamivel északabbra, a szegedi írók köre, akiknek a történeteiből Pestig, egészen a Nyugatig, érződött a subaszag. Mit várhatott volna Kosztolányi a magukat vajdasági íróknak valló fiataloktól, akiknek legtöbbször magyar iskolába is alig járt, s akiknek darabos megjelenésén letagadhatatlanul ott volt valamiféle idegenség is! És azzal, hogy önérzetesen vállalták ezt az »idegenséget«, amely a gondolatvilágukba is beszüremlett, a szemléletükbe is beszívárgott — akárcsak Erdélyben vagy Szlovenszkóban —, s az egyedül lehetséges reális magatartás kifejezésében is helyet kapott, azzal mintha eleve megtagadták volna az öncélú esztétika elveit.

Érthető, ha távol tartotta magát attól a mozgalomtól, amelynek vezére helyi színeket követelt, s egyre inkább elszakadt a központi magyar irodalomtól. Babits ugyancsak aggodalmas fejcsoválással nézett a határokon túlra, időnként egy-egy rosszalló megjegyzése is el-elhangzott a regionalizmus emez újfajta csoportosulásai ellen, mondván, hogy »magyar irodalom csak egy van, a világon«. Amire az volt a képletes válasz, innen is meg onnan is, hogy azért ne próbálják meg sehol levágni egyazon fának messzire hajló ágait.

A hűvös és főlényes semlegesség, amellyel Kosztolányi nézett Szenteleky irodalomszervező munkájára, Fenyves köréből még csak megerősítést kapott. Épp ezért mindenki azt várta — a Kalangya szerkesztőjének kivételével —, hogy majd igazságot tesz abban az elmérgesedett vitában, amelyet az *Ákácok alatt* előszava váltott ki. De Kosztolányi hallgatott. Aligha érdekből. Sokkal szenvedélyesebb természet volt, mint akit a számítás meggondolásai visszatarthattak volna. Az Ady-revizió vitáját például akkor robbantotta ki, amikor a költő népszerűsége a tetőpontján volt. Itt azonban a másik oldal még szűkébbnek tűnhetett a szemében, mint a Kalangya mezei hadai.

Azt mondtam, Szenteleky nem várt tőle állásfoglalást. Igen, mert még egy évvel azelőtt így írt róla Radó Imrének, aki pesti patrónust keresett a Kalan-

gyának: »H. F. már kivénült. Ha ő lenne a vezér, akkor a fiatalabb nemzedék és a radikális körök érdeklődésére nem számíthatunk. K. rideg, önző, megbízhatatlan ember, aki holnap — minden fővezérsége mellett — azt írná rólunk, hogy tehetségtelenek és unalmasak vagyunk.«

— Lehet, hogy azt írta volna. De rideg és önző nem volt. Egész életműve az ellenkezőjét bizonyítja, s hogy fiatal íróként ki-kiállt, útjait egyengette, törődött velük, azt nemcsak József Attila példája mutatja meg, de Kisbéry Jánosé is, aki pedig innen, a »vicinális irodalom« sűrűjéből toppant be hozzája. Beajánlotta az Új Időkhöz, hosszú leveleket váltott vele, s szívesen látta otthonában is az esetlen és ösztövért bezdáni napszámot. Móricz Zsigmond egyik hozzáintézett leveléből arra lehet következtetni, hogy a Nyugatnál is protezsálta: »... nevendéked, Kisbéry nagyon kellemes jelenség. „Új Idők”-beli írásai ugyan inkább értelmiségükkel csillannak fel, mintsem szükségszerűségükkel. Bizonyára, megkapartatván, kijajgatandja még lelkének súlyosabb bajait.« Kisbérynek nem jelent meg írása a legelőkelőbb magyar folyóiratban, de a játékosan archaizáló levél további része nagyon éles fényt vet arra a világ-szemléleti különbségre, amely Móriczot Kosztolányitól elválasztotta. A fiatal vajdasági író is a maga esztétikai követelményeinek megfelelően bírálta felül, amikor azt írta: »Vetted-e észre, Dezsóm, hogy nyomunkban egy új nem jár, mely sietten gereblyéli el mélyebb barázdáinkat s vidámabb magvakat kerteszkedik a mi zord mezőinken. Nem forgatják a talajt nyersig, csak a felszín rendezik és szemnek tetszetes szépségeket kedvelnek. Ez annál csodálatosabb, mert a kor, melyet élünk, a nagy fordítás kora...«

És mennyivel közelebb volt ehhez a szemlélethez a vajdasági irodalom vezére! Ő a kisebbségi öneszmélésben látta meg a »fordítás korát«, s a népek kölcsönhatásában, a helyzeti adottságok kifejezésében a vajdasági irodalom elképzelt eredményeit. Ez volt a couleur locale, s az esprit actuel, mivel súlyosabb és találóbb szavakat nem használhatott a királyi Jugoszláviában.

Nem is alakult ki semmiféle kapcsolat közte és Kosztolányi között. S hogy csak az ő halála után került látszólag közelebb Kosztolányi a Kalangyához, azt az új szerkesztő, Szirmai Károly másféle irodalompolitikája, a nyíltabb és határozottabb Pest felé fordulás hozta magával. Mert Szirmai fellépése a dilettantizmus ellen elkerülhetetlenül együtt járt minden kötöttség feloldásával. S a Kalangyának ebben a színvonal magasabbra emelő, de minden más szempontot háttérbe szorító igyekezetében érthetően megnőtt a Kosztolányi iránti fenntartás nélküli tisztelet és megbecsülés. Szirmai kéziratot kért és kapott tőle. De másoktól is kért. Így *A hét kövér esztendő*, amelyet Kosztolányi »a Kalangya számára írt«, semmiképpen sem jelenthette a figyelmet és érdeklődést a vajdasági irodalom iránt. Egyoldalú barátkozás volt. S Németh László *Ember és szépe* sokkal alkalmasabb lett arra, hogy Budapesten a Kalangyára felfigyeljenek, mint az ilyen megrendelt novella, amely nagyon szemléletesen árulkodott arról a kész patronokkal megfestett üres világképről, amelynek a »boros Bácskát« kellett volna visszahoznia. Ez a történet minden fölényes bravúrja ellenére sem »forgatta a talajt nyersig«, ahogy Móricz Zsigmond várta el az írótól. Se levegője, se tájhangulata nem volt bácskai! A századforduló idején is üres és hamis lett volna! Ha tanítani kellene a megkötöttség ártalmas voltát, hát ez a megrendelt »bácskai« novella ékesen bizonyíthatná, hogy tudja gúzsba kötni a legzseniálisabb szellemet s a legbiztosabb kezű művészt is az, ami idegen tőle. Ami elől mindig menekült, amitől irtózott, mint Kosztolányi Bács-

kától. Semmi se példázhatta volna ennél a novellánál jobban, mennyire tévedett Szenteleky, amikor tanítványaitól tájirodalom művelését várta! Még egy Kosztolányi is szárnyszerűen vergődött az idegen porondon, s mondandóját ragyogó stílusa se volt képes megmenteni, egész produkciója lélektelen volt!

És mégis Szentelekynek volt igaza! Nem a couleur locale erőltetésével, hanem abban, hogy »...a kisebbségi író felelőssége koncentráldik, hatványozódik, minden szónak megsokszorozódik a súlya és jelentősége. Itt már nem lehet könnyelmű, szeszélyes, hitetlen játékokat űzni a szavakkal, a szépséggel, az eszmékkel és az igazságokkal. Itt vallani és vállalni kell a leírt szót és az azzal járó felelősséget.«

És ugyanakkor milyen igaz, autentikus és légkörével is megtéveszthetetlenül egyedülvalóan állít elénk egy másik »tájat« Kosztolányi! Ahol otthonosabban érezte magát, amelyet az elmúlt ifjúság nosztalgijával szeretett, s micsoda ellenállhatatlan sodrással viszi fel itt a mélyről jövő vallomás a verset a magyar költészet legmagasabb ormaira:

*Ó, én szeretem a bús pesti népet,
mely a Külső-Józsefvárosba tépett
ruhákba jár vasárnap délután,*

*Én láttam a munkást és lázra bujtott
sápadt arcát, hogy rossz szivarra gyújtott,
én láttam a föld vérező szívét.*

E novella megjelenése előtt a Kalangya Milkó-számába írt még — ugyancsak megrendelésre — Kosztolányi. És ez a kis korrajznak is beillő visszaemlékezése csupa gyengéd báj. Európai távlatból néz vissza gyerekkorának városára, amelynek utcáin »már meggörnyedve, ráncosan, aransárga arccal bandukolt« Jámbor Pál, akit Hador néven tart számon az irodalomtörténet. Ez a kedves és felhőtlen, a gyász fájdalmát teljesen nélkülöző nekrológ könnyed gráciával ajándékozza meg Vajda János és Reviczky Gyula barátját, Milkó Izidort, a Napló tárcaíróját a francia szellem képviselőjének díszítő jelzőjével, miközben az írás mélységének az egyszerűséget és világosságot mondja.

Ez az egyszerűség és világosság volt egyébként önmagával szemben is támasztott legfontosabb követelménye. Egy életen át hirdette, hogy a szabadság az író udvariassága, s mint a forma nagy tisztelője, az udvariasságot is elsődrendű szempontnak tartotta. Ebben volt európaisága. S ezzel a nagyvilágias udvariassággal, ragyogóan tiszta stílusával, amely azért volt annyira egyéni és utánozhatatlan, mert személytelen akart lenni, ezzel járt korának magyar irodalma előtt.

Hogy is lehetett volna hát bácskai, vagy pláne vajdasági!

Aztán már csak róla írtak a Kalangyában. Mikor már köztudott volt, hogy menthetetlen, Szirmai kiadta a Kalangya Kosztolányi-számát. Mintegy tisztelésül az élő magyar irodalom egyik legnagyobb alakja előtt. De Babits, Németh László és Schöpflin kivételével, akik régi írásokat engedtek át erre az alkalomra, mindenkinek megcsuklott a hangja. Szirmai Károly írásának már a címében ott silbakol a halál. Az elmúlás költőjéről írt, s így inkább önmagához maradt hű, látomásos novelláinak világából közelítve az ugyancsak vad víziókkal és kényszerképzetekkel küszködő költőhöz, aki azonban legsötétebb rémlátomásaiban is mindig könnyed és játékos eleganciával kezelte a formát.

Ambrus Balázs vidékiesen nagyképű és bizalmaskodó volt, szája folyton rájárt a szatíra szóra, s végül se tudott vele mit kezdeni, úgyhogy cikkét kénytelen volt egy lapos ténymegállapítással és egy nyegle »szellemességgel« befejezni, ezt írván: »Kosztolányi ma pályája csúcspontján áll. Tisztelőinek száma légió. Nem csodálom: tud írni.«

Arató Endre is hűvös hangon kezdi, hogy aztán leplezetlenül sírjon, s tapintatlanul idézze: »A lantot, a lantot szorítsd kebeledhez, ha jó a halál.«

Kisbéry, a tanítvány teljes fegyverzetben vonult fel, technikáról és zsenialitásról vitatkozott mesterével, az elismerés sűrű fejhajtásai közben, s Kosztolányinak egy nagyon érdekes hozzáfűzött leveléből idézett jellemző részletet: »Most pedig bevallok önnek olyasmit, amit eddig magamnak sem mertem bevallani. Gyermekkoromban — úgy négy-öt éves lehettem — gyakran képzelődtem arról, hogy nagy költő, író stb. leszek, de olyan élenken, hogy belebetegedtem és ideges nehézlégzést kaptam, amelytől évekip szenvedtem. Akkor még semmit se tudtam írni (a betűvetést se tudtam), de már jelentkezett az akarat, az az isteni erő, mely „mozgat eget, földet és minden csillagot”. Ez volt az izom, a kar és köröm, mely kinőtt rejtélyesen és megteremtett engem. Ehhez akartam hozzá tehetségemet. Minden tehetséges ember akarnok. Természetesen vannak tehetségtelen akarnokok, de azok azért tehetségtelenek, mert akaratuk nem eléggé mély és bensőséges.«

Kolozsy-Csuka János az író édesanyját, özvegy Kosztolányi Árpádnét látogatta meg, s arra a kérdésre, hogy milyen volt a fia gyerekkorában, a fenti vallomással félelmetesen egyező választ kapott:

»Nagyon jó, szófogadó, de roppant félős. Egy iskolatársa mindig ijesztgette a hasfelmetsző Jackkel, aki akkoriban garázdálkodott. Különben gyerekkorában súlyos betegségeken ment keresztül. A legkínzóbb betegsége az idegasztma volt, amely kimerítette, fojtogatta. Mindig rettegett. Hányszor belekapaszkodott az asztalba és alig lélegzett.«

Ezek a fájdalmas intimitások aligha jutottak el messzebbre, máshova. A Kalangya minden jel szerint irodalomtörténeti feladatot végzett ezzel a számmal. Még mintha Németh László se mondta volna el másutt Kosztolányiról, amit itt elmondott. Legalább is nem ennyire egyetlen dologra irányítva figyelmét: Kosztolányi akaratelméletére, amiről ebben a Kalangya-számban egyébként is annyi szó esett. Hogy kényszerűségből írta legtökéletesebb műveit, mivel az újságcikk pontosan megszabott terjedelméhez kellett formát és mondanivalót teremtenie. Nem nyúlhatott nagy témához, ezért írta »tökéletes semmisségeit«. Az akaratával győzött minden költői szertelenség és elkanalozás fölött.

S párhuzamot von az írói apostolkodás és Kosztolányi könnyed művészi mutatványa között, mintegy a »mily sekély a mélység és mily mély a sekélység« tanulságát példázva. Jó helyen, itt a Kalangyában! Mert itt apostolok nyomába szegődött, aki írt, s dadogó szóval és nehézkesen, de többet szeretett volna mondani, mint ami csak játék és költői mutatvány volt. S talán épp ezért nem lett sem ez, sem az! Vagy csak a nagyobb tehetség hiányzott hozzá, amit Kosztolányi akaratból kocsácsol magának egy egész életre.

Ez a Kalangya-szám volt a szülőföld utolsó tiszteletadása. Egy kis vidéki, sőt kisebbségi irodalom munkásai köszöntötték a halálosan beteg költőt. Nem a földieket összekötő szeretettel, hanem azzal a tisztelettel, amely mindenfelől szállt feléje, ahol magyarok éltek. Maga a folyóirat előbb halt meg, mint

Kosztolányi, s hónapokba telt, amíg újra életre keltették. »Nem teremtett iskolát — írta róla helyesen Szirmai — s nem apostolkodott«. De a szüntelen éberséget, az állandó készenlétet, figyelmet és fegyelmet a mutatványhoz mindenki tőle tanulta a magyar írás művészetében. És még sok mindent! A szavak varázslatát, a költészet eszközeinek használatát, ízlést és eleganciát!

Szenteleky felleghajtó köpenyben tűnik fel az emlékek ködös bácskai pusztaságain, amint az ígéhirdető apostolokhoz illik. Kosztolányi alakját szédítő magasságban látjuk a porond fölött, idegvesztő csendben, dagadó izmokkal, magabiztosan, a lehetetlent leküzdő játékos fölényvel, s mikor a dobpergés csendet és várakozást a végsőkig felfokoz, a hangját is halljuk:

*Hát légy üres te s könnyű,
könnyű, örökre-játó,
látó, de messze-látszó,
tarkán lobogva száz szó
selymével, mint a zászló,
vagy szappanbuborék fenn,
szelek között, az égben,
s élj addig, míg a lélek,
szépség vagy a szeszélyek,
mert — isten engem — én is,
én is csak addig élek.*